

Centrul de Istorie a Imaginarului

INSULA
Despre izolare și limite
în spațiul imaginar

Colocviu interdisciplinar
organizat de Centrul de Istorie a Imaginarului
și Colegiul Noua Europă

19-20 martie 1999, sediul NEC

Volum coordonat de
Lucian Boia
Anca Oroveanu
Simona Corlan-Ioan

Colegiul Noua Europă

SERIA DE PUBLICAȚII RELINK

INSULA. Despre izolare și limite în spațiul imaginar
Copyright © 1999 - Centrul de Istorie a Imaginarului și
Colegiul Noua Europă

ISBN 973 – 98624 – 3 – 8

INSULA. ORIZONTURI MITOLOGICE ^{a1} ITINERARIU ISTORIC

ANDREI PIPPIDI

Dintotdeauna am ^otiut că vin dintr-o insulă. Strămo^oii mei paterni, de neam ionian, erau născuți în Chios, în apropiere de țărmul Asiei Mici. Dintre cei 128 500 de pa^oi necesari, după părerea geografului Ptolemeu, pentru a-i da ocol insulei, nu l-am făcut nici pe primul. Totu^oi, de^oi n-am pus încă piciorul acolo, am aflat că satul nostru de ba^otină, Mesta, în partea de sud-vest a insulei, e cea mai veche a^oezare din acea regiune, zisă Mastichochora, deoarece produce un fel de ră^oină din care se face vestita băutură, ^oi că pe dealurile din jur s-au găsit urme elenistice ^oi romane, dacă nu chiar din epoca bronzului¹. Satul însu^oi, de^oi strâns între zidurile fortificației genoveze care-l apără, e un sat mare, cu unsprezece biserici. Într-una din ele, a Sfinților Arhangheli, clădită în 1412, se păstrează o icoană dăruită de Hagi Nikolaos, bunicul străbunicului meu². Va fi fiind deci cumva mai nouă decât aceea pe care, în 1776 o închina Maicii Domnului străbunicul altui străbunic, de astă dată matern, "galeongiul" ajuns la Boto^oani. Galeongiul înseamnă marinar în flota sultanului ^oi ace^otia erau de obicei greci din Arhipelag³. Prin urmare, din amîndouă părțile,

---

¹ E. Yalouris, „Notes on the Topography of Chios”, în vol. *Chios. A Conference at the Homereion*, ed. John Boardman ^oi C. E. Vaphopoulou- Richardson, Oxford, 1986, p. 149, 162-167.

² *Enkainia odou Chios – Meston – Passalimaniou*, Alexandria, 1938; Ioannou Mih. Nkiala, *Ta Mesta tis Chios*, Athinai, 1972.

³ Barbu Theodorescu, *Contribuțiuni la cunoa^oterea strămo^oilor lui Nicolae Iorga*, Bucure^oti, 1948, p. 6-14.

firul filiației duce drept spre oameni care au trăit cu marea în fața, cu ochii oboșiți de neastîmpărul valurilor, nu de buchiseala îndelungată.

Ca și cum n-ar fi fost de ajuns această legendă a originilor care mă duce cu gândul la insule inaccesibile, am avut și eu în copilărie cărți din care îmi apărea viziunea unui spațiu de binefăcătoare izolare, menit unei descoperiri treptate: mai întâi *Robinson Crusoe* - cine n-a pronunțat a^oa, cu diftongul final, ciudatul nume? -, apoi *Insula Misterioasă*. De ce voiau eroii acelor minunate întîmplări să se întoarcă acasă? Mie mi se părea că fericirea absolută era pe insulă. Singurătatea lui Robinson nu mă speria; cu atît mai puțin camaraderia exclusiv masculină a echipei de americani aruncați din văzduh pe un tărîm căruia nu-i trebuiau ca să devină roditor decît o mîină de semințe uitate în buzunar.

De fapt, ispita de a-mi reaminti aici lecturile de copilărie și de a-mi evoca chiar strămoșii necunoscuți într-o insulă necunoscută nu e altceva decît o formă a aceleiași tendințe firești care, multă vreme, a populat insulele cu mituri, făcînd din aceste teritorii circumscrise și unice un domeniu rezervat visării. Insula se sustrage legilor realității. Navigatorul îndrăzneț care o explorează este, fără s-o știe, în căutarea propriului său trecut. Fiindcă va găsi acolo – sau măcar *se așteaptă* artiștii să găsească – fie vestigiile unei istorii străvechi și obscure, fie chiar ființele rămase într-o fabuloasă Vîrstă de Aur care, în lumea din care vine el, mai există doar în mintea cărturarilor. În orice caz, străbaterea de către corăbier a unor spații nesfîrșite și primejdioase constituie o încercare, o probă de inițiere. Cel care o înfruntă este mîinat de nostalgie sau, poate, stăpînit de nădejdea de a descoperi însuși punctul de plecare al omenirii, acel *hortus conclusus* al Edenului, mereu ascuns cu obstinație.

Ne putem închipui impresia pe care o făcea călătorilor, care o vedeau de departe, decapitată, colosala statuie de marmură albă, reprezentînd-o probabil pe Artemis, aflată încă, într-a doua jumătate a veacului al XV-lea, în insula Delos. Ernest Langlois, catalogînd manuscrisele franceze și provenșale din colecțiile Romei, a publicat

această însemnare: "Blanchart le noble, natif de Chaalons, qui fut fondeur d' artillerie du grant turc Mahomet Ottoman, et après des Vénitiens, et depuis orfevre de Madame Marguerite de Flandres, veit en Lediles, isle de l'Archipel, le colosse de Helaine, de marbre blanc, qui estoit de la haulteur de cinq femmes modernes, lequel estoit enterré jusques au nombril et sans teste, la luy ayant ostée ung Genevois, pour la donner au sieur Virgille Ursin, gentilhomme romain"⁴. Chiar în aceste câteva cuvinte trebuie notată opoziția dintre antic și modern, prezentă în sugestia că Elena și contemporanii ei, personajele homerice, ar fi aparținut unei rase de uriași. Ideea unei alte omeniri, care s-ar fi stins înainte de începutul erei creștine, era sugerată de legenda Potopului, prin care se atestă și existența unei prime specii umane, anterioară istoriei chiar.

În secolul al XV-lea, oamenii aveau conștiința împletirii existenței lor pămîntești cu viața veșnică a unor făpturi imateriale – unele de caracter creștin, altele din mitologia păgînă. Unul din documentele cele mai semnificative pentru imaginarul Renașterii italiene este scena *Sfîntului Nicolae domolind furtuna*, pe care o cunoaștem în două variante: un poliptic florentin pictat în 1425 de către Gentile da Fabriano și un mic tablou de la Ashmolean, din aceeași vreme, dar atribuit lui Bicci de Lorenzo. Au pictat o corabie cu pînze, tehnic vorbind: o caravelă, pe care marea învolburată o zguduie, în timp ce, chemat de gestul rugător al unui pasager de pe punte, pe cînd ceilalți trag velele sau aruncă lest, sfîntul se apropie în zbor, binecuvîntînd (fig. 1). Totodată vedem prin transparența verzuie a valurilor cum se ascunde în adînc o sirenă grăsușă. De fapt, sfîntul exorcizează oceanul furios, iar durdulia creatură marină, cu tot aspectul ei agreabil, este o personificare a furtunii.

---

⁴ *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale et autres bibliothèques*, XXXIII, 2, Paris, 1889, p. 168.

⁵ Jean Delumeau, *La Peur en Occident, XIVe – XVIIIe siècles*, Paris, 1978, p. 40.

Fig. 1

Sirenele aveau același drept la istoricitate ca și sfinții. Problema care se pune nu este a “supraviețuirii divinităților antice” (Jean Seznec), ci a continuității care leagă prezentul lui Petrarca ori Boccaccio de un trecut în care au existat și Hercule, desăvârșitul cavaler rătăcitor, și eroii războiului troian și centaurii sau amazoanele⁶. Diferența dintre un timp și celălalt nu era mai mare decât aceea pe care cineva o constata trecând dintr-o țară în alta⁷. De aceea, mitologia se confunda cu antichitatea, iar întâlnirea cu ele era perfect posibilă, cu condiția să aibă loc pe un țărm îndepărtat și izolat de restul lumii.

Această absență a simțului istoric se manifestă și la descoperitorii insulelor Canare în anii 1341-1344: natura sălbatică dar dăruită de zei, a arhipelagului i-a îndemnat să-l boteze “Insulele Fericirilor”, cu aluzie savantă la Epoda a XVI-a a lui Horatius care descria miracolul

⁶ Cf. Juan Fernandez de Heredia, *La Grant Cronica de Espanya, libros I-II*, ed. Regina af Geijerstam, Uppsala, 1964, passim.

⁷ Peter Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, London, 1969, p. 6.

unei fertilități fără de muncă omenească⁸. Cronicile vremii înregistrează succesul acestor expediții și integrarea noului pământ abia trecut pe hartă în ordinea politică europeană, ca principat pentru familia de La Cerda, foarte activă pe atunci la curțile Castiliei și Franței.

Un secol mai târziu, e rândul infantelui portughez Henrique Navigatorul să caute să dea Canarelor și Azorelor statutul unui apanaj princiar pentru el și urmașii săi, iar prezența fratelui său, Dom Pedro, cruciatul din Transilvania și Țara Românească, drept senior al uneia dintre Azore, ne atrage atenția că luarea în stăpânire a Atlanticului s-a făcut și cu stimulul propagării creștinismului între "sălbatici"⁹. Cît privește al doilea aspect al expansiunii portugheze, cel comercial, el ne interesează, deși indirect, fiindcă deschiderea Gdanskului pentru importul de mirodenii, fructe sudice și zahăr, fie de la Lisabona, fie prin Anvers, explică dezinteresul Poloniei față de ocuparea de către turci a porturilor Mării Negre¹⁰.

De la colonizarea Canarelor, al cărei istoric modern este distinsul nostru compatriot, domnul Alexandru Ciorănescu¹¹, să trecem la altă

---

⁸ Pierre Chaunu, *L'expansion européenne du XIIIe au XVe siècle*, Paris, 1983, p. 120-123; Jean Delumeau, *Grădina desfătărilor. O istorie a paradisului*, București, 1997, p. 12. Cf. Alejandro Cioranescu, *Dos documentos de Juan de Bethencourt, in Homenaje a Elias Seea Rafols*, II, La Laguna, 1970, p. 73-85; Franco Cardini, *El mundo mediterraneo en la época del descubrimiento*, in *Congrés Internacional d'Estudis Histórics "Les Illes Balears I América"*, I, Palma, 1992, p. 11-16.

⁹ P. Chaunu, *op. cit.*, p. 127-128, 363-364; Charles Verlinden, *Henri le Navigateur songea-t-il à créer un "État" insulaire?*, Revista Portuguesa de História, XII, Coimbra, 1969, p. 281-292. Cf. N. Iorga, *Les découvertes portugaises et la croisade*, in *Congresso do mundo portugues*, I, Lisboa, 1940, p. 49-53.

¹⁰ M. Malowist, *Les routes du commerce et les marchandises du Levant dans la vie de la Pologne au Bas Moyen Âge et au début de l'époque moderne*, in *Méditerranée et Océan Indien*, Paris, 1970, p. 168-170.

¹¹ Alexandru Ciorănescu, *L'homme et l'oeuvre*, Madrid, 1991, p. 133-152 (secția "canariană" din această masivă bibliografie e semnată de Andres Sanchez Robayna).

insulă și la altă epocă. Andros, una dintre Ciclade, a făcut parte, după Cruciada a IV-a, din domeniul insular al familiei venețiene Sanudo, ca să treacă apoi, după uzurparea sângeroasă din 1372, în posesia lui Francesco Crispo și a descendenților lui, vasali ai Porții din 1537 și izgoniți de turci în 1566¹². Diverși protejași ai sultanului au fost încă multă vreme după aceea duci nominali ai Mării Egee¹³. Paradoxul este că, în timp ce locuitorii insulei trăiau sub stăpânire otomană, ceea ce era de obicei prilej pentru exclamații de compătimire din partea autorilor occidentali, în acest caz, andrienii au devenit pretextul unei imagini laice a grădinii desfătărilor.

Titian, urmat de Rubens și de Van Dyck, a ilustrat un mit antic, așa cum se găsea el povestit de un retor grec din secolul II, Philostratos, text pe care ediția aldină din 1503 îl pusese în circulație. Povestea insulei lui Dionysos, unde curge neîntrerupt un izvor din vinul cel mai curat, i-a inspirat pictorului venețian o scenă de o senzualitate stăpînită, care e totodată o reconstituire arheologică, deoarece împrumută sau imită figuri din arta antică. Un spirit clasic înobilează această petrecere cîmpenească¹⁴. Dar tabloul de la Prado se va transforma, sub penelul lui Rubens, într-o vulgară bacanală, în care satirii și nimfele dolofane au o truculență flamandă. Lăcomia erotică izbucnește, în pofida eleganței manieriste, chiar la Van Dyck, într-o compoziție care ar părea să plaseze aceste galanterii travestite mitologic în desigururile unui parc regal, dîndu-le dimensiunile unui episod din memoriile lui Hamilton.

Fritz Saxl, care a comentat admirabil această serie de picturi, pe care o continua, prin Watteau, pînă la Cézanne, identifica aici "un tărîm al visării umaniste". Totuși, chiar intelectualizată de Titian, care

---

¹² J.A.C. Buchon, *Recherches et matériaux pour servir à une histoire de la domination française en Orient*, I, Paris, 1811, p. 352-368.

¹³ N. Iorga, *Byzance après Byzance*, Bucurest, 1971, p. 64-68, 125. Cf. Jean Longnon, *L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée*, Paris, 1949, p. 356-358.

¹⁴ Fritz Saxl, *A Heritage of Images*, London, 1970, p. 89-104.

Fig. 2

a tradus-o într-un limbaj mai delicat și mai subtil, tema este de o ambiguitate care l-a înșelat și pe un exeget atât de versat ca întemeietorul Institutului Warburg. Intenția lui Tițian a fost de a evoca, prin această hîrjoană de tineri, bărbați și femei, care se înlănțuie, bînd, cîntînd și dansînd, *Fîntîna tinereții* (fig. 2). E vin oare băutura miraculoasă pe care o soarbe cu nesăuș un personaj, pe care altul o toarnă în cupe și pe care al treilea o contemplă în extaz, ridicînd ulciorul pe jumătate plin deasupra capului? Femeia goală din primul plan, dreapta, se întinde voluptuos, ca și cum abia s-ar fi trezit dintr-un somn adînc. Dar moșneagul, gol și el, tolănit la soare și stringînd în mîină un ciorchine de struguri, ce vrea el să însemne? Pentru Saxl, vădit nedumerit de această "not very dignified pose" sau, cum spune

el, "unusual manner of sunbathing", era vorba de un zeu al râului. În realitate, bătrînul, cu privirea așintită asupra perechilor care petrec așteaptă să fie întinerit și el prin aceeași magie care a operat asupra celorlalți. Nu e imposibil ca longevivul artist să fi făcut aluzie la sine însuși, înainte de a-și pune semnătura pe un sîn opulent. *Hortus conclusus* laicizat, paradis terestru prefăcut într-o țară a belugului și a veșnicei tinereți, deci a unei nelimitate disponibilități erotice, iată ce a devenit insula acum, la sfîrșitul Renașterii. Ca o confirmare a interpretării noastre, în același muzeu Prado, un triptic de Hieronymus Bosch reprezintă *Grădina desfătărilor lumesci*, avînd în centru "fîntîna tinereții"¹⁵. Acolo ca și în tabloul lui Tițian, prezența neliniștitoare a unei bufnițe uriașe avertizează că totul e o vrăjitorie. Mitul e denunțat ca mit. Insulele sînt spații ale aparenței, ale artificiosului, după cum știa și Shakespeare.

Căci, în *Furtuna*, actul III, sc. 3, sîntem îndemnați să nu luăm în serios o natură necontrolată, derutantă, irațională: "When we were boys, / Who would believe that there were mountaineers / Dew-lapp'd like bulls, whose throats had hanging at'em / Wallets of flesh? Or that there were such men / Whose heads stood in their breasts? Which now we find". De la înălțimea autorității cîștigate prin experiență, Gonzalo ne învață că legendele medievale au fost puse la încercare și și-au revelat simburile de adevăr pentru exploratori¹⁶. "Muntenii cu grumaz vînjos de taur" sînt probabil gușii din văile elvețiene ale Alpiilor. Dar unde s-au văzut creaturi fără cap, cu ochii pe umeri, nasul și gura fiind două găuri în piept, fiind pe pînze ca fiarele, trăind numai din mirosul unor fructe? Asemenea monștri apar doar în *Imago Mundi*, opera lui Honorius Augustodunensis de la începutul secolului XII¹⁷. A-i introduce, cu excesivă grabă, în ordinea naturală garantată de marile descoperiri

¹⁵ J. Delumeau, *Grădina desfătărilor*, p. 103-120.

¹⁶ Rudolf Wittkower, *Marvels of the East. A Study in the History of Monsters*, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, V, 1942, p. 159-197.

¹⁷ Marie-Odile Garrigues, *Qui était Honorius Augustodunensis? Angelicum*, L, 1973, p. 20-49.

geografice reprezintă un caz extrem al acelei cenzuri a imaginarului care a însoțit și urmat Reforma. Ca un anacronism, este semnalat un tablou din colecția Isabella Stewart Gardner de la Boston, înfățișând pământul ca o *insulă* înconjurată de un canal pe care plutesc corăbii, pe când Dumnezeu Tatăl, cu un cor de îngeri, îl binecuvîntează din înaltul cerului. Pictorul este Pesenello, care a trăit în anii 1522 - 1557.

Pentru a recunoaște progresele intelectuale ale Renașterii, să schimbăm din nou peisajul. Dacă ne întoarcem la Chios, trebuie remarcată diferența dintre două descrieri, deși numai câțiva ani despart între ele călătoriile care le-am prilejuit. În 1551, Nicolas de Nicolay, gentilom din suita ambasadorului Franței la Constantinopol, face un popas de două săptămîni în insulă. Acesteia-i acordă patru capitole din relatarea sa, care e, în primul rînd, reflecție politică, după cum era firesc din partea unui personaj care îndeplinise cîteva misiuni de spionaj, dar care, în același timp, face să intervină istoria și detaliul de culoare locală, fără să rămînă insensibil la atracția unor moravuri extrem de libere. Astfel, cititorii vor fi informați despre topografia insulei, monumentele ei (mormîntul lui Homer, mănăstirea bizantină Nea Moni), cultura vișei de vie, a smochinilor și a arbuștilor de mastică, viața urbană de stil italian, concentrată în jurul unui "Palazzo della Signoria" și al unei "Loggia dei Mercanti", unde activitatea comercială nu e mai puțin intensă decît la Lyon sau la bursa din Anvers. Însă, pe de o parte, autorul insistă cu un evident entuziasm asupra calităților populației feminine ("nimfe sau zeițe", frumoase, elegante și prietenoase), pe de altă parte sînt introduse elemente fabuloase: cîrdușii de prepelițe domesticite ca găinile sau fîntînile amintite imediat după un elogiu al vinului de Chios, fîntîni a căror apă ucide sau face să-și piardă mințile pe aceia care o beau. Pe scurt, insula făgăduiește evaziune, însă ascunde misterioase primejdii¹⁸.

---

¹⁸ Nicolas de Nicolay, *Dans l'Empire de Soliman le Magnifique*, ed. Marie-Christine Gomez-Géraud și Stéphane Yérasimos, Paris, 1989, p. 104-114. În afară de lucrarea clasică a lui Roberto Lopez, *Storia delle colonie genovesi nel Mediterraneo*, Bologna, 1938, vezi Geo Pistarino, *Chio dei Genovesi*, extras din *A Giuseppe Ermini*, Spoleto, 1970, p. 1-68.

Numai că, alăturînd acestui text scrisoarea din 1569 a unui negustor englez, Jasper Campion, apare o semnificativă diferență de perspectivă. Deși Compania Levantului nu se înfiinșase încă, Anglia elisabetană căuta să stabilească legături comerciale cu Mediterana orientală. Acest agent al unei firme din Londra făcea negoț de 30 de ani cu Chios, unde era și căsătorit cu o localnică. După izgonirea genovezilor din insulă de către turci în 1566, se ivea ocazia pentru comercianții englezi să le ia locul. Argumentarea lui Campion începe, tipic, prin asigurarea mărinimoasă că afacerea ar constitui un avantaj pentru locuitorii insulei, ca apoi să-i invite pe patronii săi să aibă curajul de a investi în ceea ce el numește “un negoț fără seamăn în toată creștinătatea”. Cu cheltuiala necesară pentru a obține un salv-conduct de la Poartă, deci consimțămîntul guvernatorului otoman și al persoanei care deține în arendă vămile din Chios, negustorii englezi și-ar desface acolo produsele și ar cumpăra untdelemn (în loc să-l aducă din Spania). În laconismul ei pragmatic, scrisoarea nu mai menționează legende, nici nu mai descrie peisaje, ci enumeră mărfuri: bumbac, piei, ceară, mătase, lînă¹⁹. Această sobră acumulare înseamnă raționalitate și refuză orice comunicare cu natura.

Ar fi interesant de urmărit cum era, în aceeași vreme, percepută Anglia, o insulă și ea, de către observatorii veniți din lumea bizantină și post-bizantină. Nu e aici locul de a examina dacă nu cumva considerațiile lui Chalkokondyl cu privire la flux și reflux și-au originea într-o lucrare latină a unui învățat episcop englez din veacul al XIII-lea, ceea ce ne rămîne de făcut cu alt prilej. Dar la Chalkokondyl, umanist prin cultura lui, deși cu suflet bizantin, “insula britanică” contează mai cu seamă ca organism politic: “E locuită de un neam numeros și viteaz și se află într-însa orașe mari și bogate și sate foarte multe. Și au un împărat și o capitală, Londra, unde e și reședința împăratului. Și sub ascultarea lui sînt în insula aceasta nu puține principate, rînduite sub împăratul lor în același fel ca și la celți (francezi); căci împăratul n-ar putea lua ușor cuiva dintre aceștia principatul, nici nu li se cere

¹⁹ Richard Hakluyt, *I viaggi inglesi, 1494-1600*, Milano, 1966, p. 358-362.

să asculte de împărat decît după obiceiurile lor²⁰. Pentru a defini această situație, care-l surprinde, autorul ar fi avut nevoie de cuvîntul *feudalism*. De altfel, din aluziile sale se înțelege că era informat despre frecvențele conflicte dintre monarh și vasalii săi: poate criza din vremea lui Richard al II-lea sau chiar începutul războiului celor Două Roze. Privirea martorului recunoaște ritmul rapid al dezvoltării economice, însă prejudecățile unei educații răsăritene îl fac să se scandalizeze că oaspetelui i se îngăduie să o sărute pe nevasta gazdei, ca gest obișnuit între prieteni.

Amuzant este că și Nikandros Noukios, vizitînd Anglia după un secol, în 1545, va avea aceeași reacție față de tolerarea acestei familiarități²¹. Ceea ce-l caracterizează totuși pe călătorul nostru este atenția cu care înregistrează semnele bunăstării, belșugul de mărfuri, utilizarea scrisorii de schimb, etc. Cu severitate critică respinge el tradiția pușului Sf. Patrick, socotit o cale de comunicare cu iadul, sau alte legende produse de imaginația populară irlandeză, despre izvoarele de mir și de lapte, imitînd deci scepticismul declarat față de supranatural de către deținătorii culturii occidentale, de superioritatea căreia Noukios este convins. Fără să fie la el acasă în Apus, acest grec adoptă perspectiva îndreptată pînă atunci către el și cei de o seamă cu el. Originar din Corfu, Nikandros nu s-a mutat numai dintr-o insulă într-alta, ci și-a schimbat chiar punctul de vedere. Nu-l putem părăsi fără a adăuga că paginile din relatarea sa consacrate Reformei, printre care un lung discurs atribuit lui Henric al VIII-lea, sînt dovada unui viu interes față de problema politică și religioasă. Violentele acuzații la adresa călugărilor și călugărițelor îndeosebi sînt ecoul controverselor la care a asistat sau, poate, expresia unui resentiment adus din Europa ortodoxă. Cel puțin unele pasaje din această diatribă au un răsunset erasmian. Așadar, Anglia lui Morus

---

²⁰ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, trad. Vasile Grecu, București, 1958, p. 71.

²¹ *The Second Book of the Travels of Nicander Nucius, of Corcyra*, ed. J. A. Cramer, London, 1841, p. 10, 25.

n-a fost supusă numai în *Utopia* unei inspecții care simulează ironic distanțarea, ci i s-au aplicat, chiar în epocă, criteriile judecării unui "utopian", deși dispus să se convertească la logica occidentală.

De aici înainte, deci din preajma anului 1600, destinul insulei în sensibilitatea și în cultura europeană se întrevește mai clar, în linii mari. Barocul refuză raționalizarea și pretinde să se întoarcă în insula magică. E doar o convenție, admisă ca atare. De la Ariosto și Tasso la Cocteau, grădina Armidei este o temă neconținut reluată. Dar Armida nu e decât alt nume pentru Circe, vrăjitoarea pictată de Dosso Dossi pentru ducele Ferrarei, același Alfonso d'Este care a fost patronul lui Ariosto. Ea întruchipează lumea formelor în mișcare, a identităților instabile, într-un univers în metamorfoză, conceput după chipul omului poliform. Circe, fiind subiectul cel mai deseori ales de baletul de curte în prima jumătate a secolului al XVII-lea, repetă obsedant un mesaj, că totul e mobilitate, nestatornicie și iluzie²². Romanul cel mai caracteristic baroc, *El Criticón* al lui Gracián și aduce eroul dintr-o insulă pustie, din mijlocul naturii sălbatice, ca să-l proiecteze într-un spațiu al travestirii și al aparențelor înșelătoare. Monștrii, himerele, figurile groțesti nu mai populează stîncările unui țărm de mare, ci palatele construite ca un decor de teatru, sau parcurile care, ca un abuz de pitoresc, imită solitudinea naturii insulare²³. Treptat, Occidentul va deveni conștient de tot ce e sumbru și respingător în normalitatea lui. Fără teamă de anacronism, am putea spune că un descendent autentic al personajului lui Gracián este, cu ingenuitatea lui fals inofensivă, huronul lui Voltaire.

Însă, între timp, insulele, nemaiputînd fi nici utopii, nici "țări unde curge lapte și miere"²⁴, au recăzut în geografie. Bougainville, cel

²² Jean Rousset, *La littérature de l'âge baroque en France. Circé et le Paon*, Paris, 1954.

²³ Vezi René Bouvier, *Le courtisan, l'honnête homme, le héros*, Paris, 1937; Baltasar Gracián, *Cărțile omului desăvîrșit*, trad. Sorin Mărculescu, București, 1994.

²⁴ Alexandre Cioranescu, *Utopia: Land of Cocaigne and Golden Age*, Diogenes, 75, 1971, p. 85-121.

care-l va introduce pe primul tahitian la Paris după publicarea povestirii lui Voltaire, căci ficțiunea anticipează uneori realitatea, ajunge în 1769 în apele arhipelagului Samoa, ocolește coastele înalte și abrupte ale acestor insule și notează: "14 grade și 11 minute latitudine australă, 170 grade și 59 minute longitudine la vest de Paris"²⁵. Așa se termină povestea.

Nu ne-am propus să înfățișăm aici decât unele tipuri de atitudine care se înscriu într-o evoluție a mentalităților. Ele au fost determinate în bazinul Mediteranei și în raport cu oceanele, așa încât o ultimă pagină, de istorie românească, are numai scopul de a fixa anumite documente acolo unde li-e locul. Insula nu e un mediu specific românesc; sentimentul nemărginirii îl va fi avut strămoșul primordial privind zarea Bărăganului, după cum impresia de îngrădire, de limită, îi va fi fost dată de poiană, de luminișul din pădure. Când, cu toate acestea, termenul *ostrov* apare în vechile texte românești, el nu se referă nici la insulele (grindurile) de pe Dunăre, nici la experiența noastră de navigatori, redusă la apele Mării Negre, ci la o lume foarte îndepărtată sau chiar imaginară. Ștefan cel Mare a avut flotă, pentru fașada maritimă a Moldovei, precum și pentru legăturile cu Crimeea și cu Constantinopolul. În 1462, "la nave del Vlacho" se găsea printre altele reșinute în portul capitalei otomane, după cum rectorul din Candia îi raporta dogelui²⁶. Dar, în aceeași vreme, printre lecturile a căror prezență e atestată în Moldova este *Topografia creștină*, opera lui Cosmas Indicopleustes – o descriere a lumii din secolul VI. Nu vom fi de acord cu Dan Horia Mazilu, care socotea că circulația acestei venerabile scrieri în veacul al XV-lea dovedește "spiritul iscoditor specific umanismului prerenascentist răsăritean"²⁷. Ba,

---

²⁵ L. A. de Bougainville, *Voyage autour du monde*, Paris, 1989, p. 161-163, 174.

²⁶ I. Bianu, *Ștefan cel Mare. Cîteva documente din Arhivul de Stat de la Milan, Columna lui Traian*, IV, 1-2, 1883, p. 39.

²⁷ Andrei Pippidi, *Epoca Renașterii în literatura română?* Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A.D.Xenopol" din Iași, XXII, 2, 1985, p. 739.

cumva, dimpotrivă. Ea constituie totuși o informație prețioasă pentru evaluarea utilajului mental al românilor contemporani. Universul lui Cosmas avea forma unei construcții paralelipipedice acoperite de o boltă semicilindrică. Popularitatea acestei concepții se datorează simbolismului arhitecturii religioase, care dă bisericii forma sistemului cosmic imaginat de autorul bizantin. Pământul, înconjurat de ocean, se ridică deasupra apelor inferioare ca un mușuroi și este scobit de patru mări: Mediterana, Caspica, Golful Arabic și cel Persic. Are în centru "para sfântă", fiind împărțit în trei continente, pe când paradisul terestru, căruia i se suprapune același acoperiș al cerului, se află dincolo de ocean²⁸.

În orizontul pseudo-geografic ortodox s-a născut legenda "blajinilor" ("rocmăni" sau "rohmani"), a căror identificare cu brahmanii a fost stabilită atât de Cartoian, cât și de Bogrea. Deși nu mai era nevoie de o confirmare, se poate aduce aici o precizare suplimentară, confruntând textul vechii cronici rusești *Povest' vremennih let* din secolul XII cu izvorul bizantin, din veacul al VI-lea, care a fost utilizat prin intermediul traducerii în slavonă a cronicii monahului Gheorghe Hamartolos (sec. IX). Un lung pasaj "etnografic" culege informații fanteziste sau ciudat deformate despre mai multe popoare ale antichității – unele, ca babilonienii sau caldeenii, demult dispărute – și, printre ele, apar bactrienii sau brahmanii. Compilatorul rus a preluat întocmai acest catalog de popoare și moravuri care figura în textul lui Pseudo-Chesarie, dar a adăugat un cuvânt: "brahmaneii *ostrovniți*"²⁹. Interpolarea provine probabil din asocierea cu "ostrovele blajinilor" din Alexandria sârbească. Până la începutul secolului nostru, informatorii lui Simion

---

²⁸ Nicolas Ross, *L'image du monde physique en Russie à la fin du XIVe siècle*, Cahiers du monde russe et soviétique, XV, 3-4, 1974, p. 245-278.

²⁹ I. Dujcev, *Extraits du Pseudo-Césaire dans le Chronicon Maius du Pseudo-Sphrantès et dans l'ancienne chronique russe*, Byzantion, XXXVIII, 1968, p. 364-373.

Florea Marian din Suceava, Rădăuși, și Fundul-Moldovei credea că "blajinii trăiesc în ostroavele mărilor"³⁰.

Ca legenda să aibă o viață atât de îndelungată a trebuit ca o carte de căpătii a românilor în Evul Mediu să fie răspândită și cunoscută: aceasta este *Alexandria*, al cărei rol educativ a fost marcat de lorga și Cartojan. Acolo întâlnim "ostrovul Macaronului", același cu "ostrovul Fericișilor" din Herodotul de la Coșula, sau "ostrovul Dalfionului", Olympia, după cum a demonstrat cu măiastră ingeniozitate Vasile Bogrea³¹. Altă carte populară, *Războiul Troadei*, este și ea plină de insule între care ar fi greu de ghicit că "ostrovul sitarilor, unde se afla o capiote a Afroditei" este Cythera. Concluzia la care a ajuns Bogrea, pe baza unei amănunțite analize, îi apără pe vechii noștri cărturari de bănuiala că ar fi socotit Roma și Delphi drept insule. În textele acestea, termenul "ostrov" indică uneori orașe situate în apropierea mării³².

Începusem prin a făgădui că vom încadra aceste viniete filologice într-o imagine mai cuprinzătoare. Ele corespund întocmai momentului din cronologia occidentală, secolele XIV-XV, ilustrat de noi cu alăturarea sfântului și a sirenei. Deosebirea este că, aici, situația nu s-a schimbat pînă în secolul XVIII, cînd compilația lui Costea Dascălul Brașoveanu,³³ cronică expediției din Moreea și relatarea unei călătorii în Chios ("ostrovul Sacîzului") ne încredințează în sfîrșit că orizontul mental românesc s-a lărgit, confruntînd gîndirea medievală cu o realitate tangibilă.

---

³⁰ Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, ed. Mircea Borcilă și Ion Mării, Cluj, 1971, p. 450-451.

³¹ *Ibidem*, p. 354-356.

³² *Ibidem*, p. 357-358.

³³ *Povestea țărilor Asiei. Cosmografie românească veche*, ed. Cătălina Velculescu și V. Guguianu, București, 1997. Manuscrisul din jurul anului 1700 cuprinde și o referire la "ostroave" locuite de cynocephali, "oameni sălbatici, trupul ca de om, iar capul ca de ciine, alții ca de porc, alții ca de mîgari, etc."

Résumé

Au cours de l'itinéraire retracé par l'auteur, une première étape est celle du Moyen-Âge: les habitants des îles sont souvent vus comme les derniers survivants d'une race pré-humaine. Ou encore, les îles sont le refuge d'êtres surnaturels (les sirènes, par exemple). Plus tard, les navigateurs de l'époque des Grandes Découvertes auront la révélation des "sauvages". Les pages suivantes s'occupent d'un fameux tableau du Titien, en corrigeant l'interprétation de F. Saxl: le sujet en est la *Source de jouvence*. Un passage de la *Tempête* de Shakespeare inspiré par l'exploration du Nouveau Monde, témoigne de cette censure de l'imaginaire qui a accompagné la Réforme. On compare également les impressions des marchands anglais dans le Levant, pour lesquels les îles n'ont plus leur fascination magique, avec l'image de l'Angleterre elle-même, découverte par un voyageur grec du XVIe siècle, Nicandre de Corcyre. Les îles ne pouvant plus être des terres d'utopie ou des pays de cocagne, retombent dans la géographie.

Pour conclure, on ajoute un bref aperçu de l'horizon géographique des Roumains, tel qu'il a évolué du XVe au XVIIIe siècle.